

Földiné Irtl Melinda – Komár Lajos

A jóga magyarországi története a második világháborúig

Jelen tanulmányunk, a több évtizede folyó magyar és osztrák életreform-mozgalmak, továbbá a magyar életreform és a reformpedagógia kapcsolatát vizsgáló kutatási projektekhez kapcsolódik (*Skiera*, 2003; *Németh, Mikonya és Skiera*, 2005; *Hopfner és Németh*, 2008; *Németh és Pirka*, 2013; *Németh, Pukánszky és Pirka*, 2014; *Németh, Stöckl és Vincze*, 2016; *Németh és Vincze*, 2017). A kutatások kiegészítéseként, ezúttal kiemelt figyelmet fordítunk az életreform-mozgalmak egyik speciálisan keleti vonatkozású szegmensére, az indiai gyökerű, gyakorlati-filozófiák egyik ágára, a *jógára*.

A *jóga*, mint a helyes, természetes, egészséges életvitelhez vezető és a személyes „isten élmény” gyakorlati tapasztalására lehetőséget adó gyakorlat. Magyarországi történetének korai szakaszának áttekintésén keresztül lehetőségünk nyílik arra, hogy az egyes életreform-motívumokat szélesebb spektrumban, illetve speciálisan összefüggő viszonyrendszerben szemléljük.

Indo-tibeti hatások

Az indo-tibeti hatások és a magyar életreform-törekvések összefüggéseiről szóló kutatásaink alapján (*Földiné és Komár*, 2016) körvonalazódni látszik, hogy a 19–20. század fordulóján megjelenő, egyéni és közösségi élet megváltoztatására törekvő életreform-mozgalmakra direkt és indirekt módon hatást gyakorolt a keleti és ezen belül az indo-tibeti kultúra. Ennek hátterében a dogmatizmus, a miszticizmus, ateizmus és a mind-

ezeket érintő dilettantizmus együttesen kavargó jelenségei álltak. A nagy felfedezések, a gyarmatosítás és a világkiállítások szervezése nyomán új, ismeretlen világok nyíltak meg a Nyugat számára, és az idegen kultúrákra való rálátás valamiféle elbizonytalanodást is eredményezett. Megkérdőjeleződtek a bevált, rögzült dogmák, sémák, paradigmák a vallás, művészet és a tudomány területén egyaránt. A Nyugat (képletesen szólva) *a saját identitását kérdőjelezte meg.*

A tudományos megközelítés szerint, a modernizációt kísérő „külső és legfőképpen belső válság” jelenségére reflektáló életreformok (*Krabbe*, 1974, 2001; *Linse*, 1977; *Conti*, 1984; *Baumgartner*, 1992; *Kerbs* és *Reuleche*, 1998; *Farkas*, 2008, 2010; *Skiera*, 2006; *Németh*, 2013) új eszméket, új spirituális-, kvázi-vallásos elméleteket és gyakorlatokat eredményeztek.¹ A legtöbb irányzat arra törekedett, hogy betöltse az ebben a korszakban megmutakozó *spirituális vákuumot* (vö. *Skiera*, 2006).

Közös motívumaik voltak: a létezés, a valóság megismerésének a vágya; a természetbe való visszatérés, a puritán életmód, természetes életmód, mozgás, táplálkozás lehetőségének keresése; a helyes erkölcsiség; a gyógyító megtisztulás formáinak feltárása és alkalmazása (vegetáriánus mozgalmak, művésztelepek, természet gyógyászati szanatóriumok, nudista mozgalmak, természetjáró körök, kertvárosi termelő közösségek).

A változások kulcsának elsősorban az egyént tekintették, hiszen az egyes emberek gondolkodásának és életvitelének megváltoztatásával, a kényszerek alól való felszabadulás útján remélték elérni a vágyott társadalmi szintű változásokat.² Egyenes út vezetett tehát ahhoz, hogy a művelt társadalmi rétegek növekvő érdeklődéssel forduljanak a fenti eszmékkel könnyen egyeztethető, rokonságot mutató keleti filozófiák felé.³

A fent említett jelenségek már a 19. század második felétől kezdődően meghatározóak voltak egész Európa-szerte (Anglia, Németország, Franciaország), és ezek nyomán bontakozik ki később a szintén keleti tanításokat és a jóga filozófiát is magába integráló teozófia (1876), tovább-

¹ A vallástudomány ezeket „Új vallási Mozgalmak” (New Religious Movements) elnevezés alatt tárgyalja.

² Ez Indiában Gandhi vagy Tagore, Magyarországon Bicsérdi, illetve Baktay munkásságában mutatkozott meg.

³ Ilyen a buddhizmus, a hinduizmus és a jóga.

bá az antropozófia,⁴ melyek a századforduló utáni időszak fontos divatirányzatai lettek. Az életreformok és a magyarországi joga recepciójának háttérének feltárásával kapcsolatban érdemes megemlítenünk, hogy a keleti kultúra iránti érdeklődés növekedése, már az 1800-as évek elejétől detektálható jelenség, melyben a nemzetközi és a hazai folyamatok egymással szoros kölcsönhatásban álltak.

A jelentősebb nemzetközi hatások között említendőek az elsősorban brit gyarmatosítás nyomán elinduló földrajzi, régészeti, szépművészeti, nyelvészeti, történeti, irodalmi és egyéb tudományos kutatások.⁵ Megalakultak az Ázsiával foglalkozó tudományos társaságok: *Société Asiatique* (1822), *Royal Asiatic Society* (1823), *American Oriental Society* (1842), *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (1845). Az orientalizmuson belül fokozatosan kelt önálló életre az indológia mint önálló tudomány.⁶ A 19. század elejétől kezdődően növekvő számban jelentek meg szanszkrit nyelvű nyomtatott szövegek (*Kéri*, 2015), és Londonban, Párizsban, illetve más európai nagyvárosok egyetemlein lehetőség nyílt a keleti nyelvek elsajátítására.

Ahogy *Dominique Parodi* (1870–1955) francia filozófus⁷ *A vallás problémája korunk gondolkodásában* című előadásában megjegyezte: „Mert mikor művészi vagy tudományos szempontból leírták a letűnt civilizációkat, lehetetlen, hogy ne éreztek volna nagy – kezdetben csak intellektuális és esztétikus – szimpátiát a mi életmódunktól oly távol eső életmódok, a mi szellemi felfogásunkkal annyira ellentétes szellemi felfogások iránt” (*Parodi*, 1914. 6).⁸

A nyugat-európai felsőoktatási intézményekben hazánk jelentős személyiségei is végeztek tanulmányokat, mint Kőrösi Csoma Sándor, Duka

⁴ Az antropozófia a teozófia tanainak a német Rudolf Steiner általi átalakított és továbbfejlesztett formája.

⁵ Jelentős személyek: Henry Thomas Colebrooke (1765–1837), August Wilhelm von Schlegel (1765–1845), William Jones (1746–1794) vagy Paolino da S. Bartolomeo, aki szanszkrit nyelvten könyvet készített 1790-ben.

⁶ A korszak legjelentősebb alakja Friedrich Max Müller (1823–1900).

⁷ Parodi oktatásügyi hivatalnokként Émile Durkheim, a modern szociológia atyjának szellemi köréhez tartozott.

⁸ A tudomány és a művészet egyaránt fogékonyan reagált, sőt a magyar szépirodalomra is termékenyítőleg hatott a keletről érkező szellemiség: ez a tendencia jelenik meg a 19. század első felétől pl. Vörösmarty Mihály, Arany János, majd a 20. századtól Weöres Sándor, Szabó Lőrinc és Tamkó Sirató Károly fordításaiban, írásaiban.

Tivadar, Stein Aurél, Kégl Sándor.⁹ Tudományos munkásságuk révén úti beszámolók, leírások, irodalmi műfordítások kerültek magyar nyelven publikálásra. A Budapesti Tudományegyetem 1873-ban megalapította az Indoeurópai Nyelvészeti Intézetet,¹⁰ s ezzel megkezdődött szanszkrit nyelv intézményi oktatása.

A nemzetközi hatások mellett, sajátos politikai körülmények is érvényesültek, amelyek tovább erősítették a keleti kultúra iránti érdeklődést. Ilyen volt például Magyarország speciális helyzete a k. u. k. Monarchiában, a magyarság eredetének, a történeti és nyelvészeti gyökereinek kutatása, az újpogány (és ősmagyar) mozgalmak megerősödése. Magyarországon a 19. század végén, a millenniumi ünnepekre való országos készülődés, a politikusok mellett a művészvilágot, a tudományos és a művelt rétegeket is lázba hozta. Különösen a honfoglalás és az azt megelőző magyar őstörténeti kutatások nyomán váltak az érdeklődés tárgyává az indiai és egyéb távol-keleti történeti kutatások. A hun–magyar kapcsolatok és történeti emlékekről szóló elméletek további kutatásokra ösztönözték a kor tudósait és utazóit. A magyarság keleti eredetének feltárásával együtt járt az ősi hitvilág, szellemiség, ősvallás megismerésének az igénye is, mely valamiféle szellemi nyitottságot eredményezett az alapvetően zsidó-keresztény európai kulturális közegben.¹¹

Ennek a folyamatnak a része a jóga filozófiájának és gyakorlatának a megjelenése és térhódítása is. Az alábbi jóga történeti áttekintés elsősorban a magyarországi életreformok előzményeitől a második világháború végéig terjedő időszakot vizsgálja (1890-es évektől 1945-ig bezárólag).

⁹ Az orientalistákon túl a magyar képzőművészek is szívesen folytattak külföldi tanulmányokat, például Hollósy Simon, Amrit-Sher-Gil, Czöbel Béla, Pór Bertalan és még sokan mások.

¹⁰ Az intézet első professzora: Mayr Aurél (1846–1915).

¹¹ Hollósy Simon müncheni festőiskolájában tanult *Zajti Ferenc* (1886–1961), aki 1925-ben meghívta Jivanji Jamshedji Modit (1854–1933), a bombayi egyetem hunszakértő professzorát. Modi a Magyar Tudományos Akadémián a magyarok eredetéről tartott előadást. Az indiai tudóst később Horthy Miklós Magyar Érdemkeresztel tüntette ki.

A jóga magyarországi megjelenése

Mielőtt belefognánk a történeti áttekintésbe, érdemes megvilágítanunk, hogy a hat klasszikus ind filozófiai rendszer (szanszkrit: *sad daršana*) közül a jóga bölcséleti rendszere volt az, amely legszélesebb körben vált ismertté az elmúlt évszázadokban. Sikerét annak köszönhetjük, hogy eredeti kulturális közegéből kiragadva is értelmezhető és praktikus megközelítést ad a dolgok megértéséhez, e mellett univerzális etikai értékrendet képvisel. Finoman érzékelteti ezt maga a szanszkrit *judzs* szótóbból származó *jóga* kifejezés is, melynek számos jelentése közül az *összekötni, összekapcsolni* figyelemre méltó párhuzam például a latin eredetű *religio*¹² (vallás) szóval.

A jóga tanításai felé sohasem tudott közönnnyel fordulni a Nyugat, így a magyar művelt társadalom sem. Mivel a jóga orvosi, pszichológiai, pedagógiai, filozófiai, vallási és egyéb értékeket is magában hordoz, számos tudományterületről érdeklődés mutatkozott iránta. Jelen tanulmány kereteit meghaladja a teljes szakirodalmi áttekintés, mivel a jóga rendszerével kapcsolatosan rengeteg közvetett irodalmi forrásmű állt rendelkezésre magyar, angol, német és francia nyelven, már a 19. század végétől, a 20. század első feléig (úti beszámolók, leírások, levelezések, értekezések, folyóirat cikkek, fordítások és egyéb nem téma specifikus kiadványok, melyek részletes feldolgozása nagyobb volumenű kutatást igényelne.

A jóga filozófiájának és gyakorlatának magyarországi recepciója a 1890-es évektől datálható. Ebben az időszakban a Nyugaton megindult valamiféle vallásközi párbeszéd. India máig meghatározó történelmi alakja, a nagy jógi, *Swami Vivekananda (1863–1902)* jelentős szerepet játszott abban, hogy a Nyugat megismerhette a védánta és a jóga filozófiáját.¹³ Az Egyesült Államokban, Chicagóban 1893-ban megrendezték a Vallások Parlamentjét (*Parliament of the World's Religions*), ahová az indiai vallások egyik képviselőjeként őt is meghívták. A korabeli beszámolók alapján a meghívott előadók közül neki volt a legnagyobb sikere: ezt követően a közel két évig tartó előadókörútján bejárta az országot, és Nagy-Britanniába is eljutott. Második nyugati körútja során részt vett

¹² *re*: újra, meg, *össze*; *ligare*: köt, összeköt, összekapcsol

¹³ A teozófusok személyesen is találkoztak Vivekanandával Londonban, 1896-ban.

az 1900-ban megrendezett párizsi Vallási Kongresszuson (*Congress of Religions*), ahol a hindu hagyományról és annak a különféle jóga utakat bemutató szentírátoról, a Bhagavad Gítáról tartott nagy sikerű előadást. Hazatéréséhez az Orient express vonattal utazott át Európán, Bécs és Budapest érintésével, majd október 30-án megérkezett Isztambulba.¹⁴ Könyvei nyugati megjelenését követően hazánkban is népszerű idegen nyelvű olvasmányok voltak, főként azok, amelyek a jóga négyféle útjának elméleti, filozófiai tanításait ismertették meg az érdeklődőkkel: *Karma Yoga* (1896), *Raja Yoga* (1896), *Bhakti Yoga* (1902), *Jnana Yoga* (1902).¹⁵

A jóga első, magyarországi megjelenéséről *Török Aurél* (1842–1912) számolt be hitelt érdemlő módon, aki a budapesti egyetemei éveit követően végül 1867-ben Bécsben kapta meg az orvosi diplomát, majd 1881-től a pesti tudományegyetem Antropológiai Intézetének professzora lett. Egy bő évtizeddel később, a magyarok honfoglalásának ezeréves évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozatra, 1896-ban két indiai fiatalember, Bhīmsen Pratāp és Gópāl Krishna érkezett Budapestre. Mindketten Dayananda Saraswati (1824–1883)¹⁶ indiai védánta mester tanítványai voltak, annak lahóri egyetemén. A két fiatalember (24 és 26 évesek) üvegkoporsóba feküdt és nyolc napra mély meditációs állapotba merült. Pünkösdi vasárnapján, este hét órakor, a sok érdeklődő szeme láttára, testük dörzsölgetésével élesztették fel őket. Az esetenél jelen volt *Török Aurél* is, aki a német *Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte* című folyóiratban számolt be részletesen a megfigyeléseiről (*Török*, 1896). A magyar tudós megfigyelését később szívesen idézték a német nyelvű összefoglaló munkákban (*Schmidt*, 1908, 102), és még napjainkban is utalnak rá (*Broad*, 2012). Megemlí-

¹⁴ Érdekesség, hogy útinaplójában megemlíti: a magyarok a török nép rokonai, hasonlítanak a tibetiekhez; a magyarok – a románokhoz és a bolgárokhoz hasonlóan – erőspaprikával készült ételeket fogyasztanak, ami a hideg éghajlaton egészséges táplálkozásnak számít. Vivekananda Athén és Kairó érintésével, hajón tért vissza Indiába (*Vivekananda*, 1889).

¹⁵ Vivekananda ezen írásai a mai napig meghatározóak. Forrás szakirodalomként tekinthetőek a jóga modern interpretációjaként (számos nyelven – köztük magyarul is – hozzáférhető), az indiai Ramakrishna Mission gondozásában megjelenő további munkáival együtt.

¹⁶ Dayananda az Árja Szamádzs mozgalom megalapítója.

tendő, hogy ezekben az évtizedekben, a 19. és a 20. század fordulóján már Németországban, Amerikában és Franciaországban is alapos és tág körű tanulmányokat szenteltek a misztikus állapotokban tanúsított pszichikai elváltozásoknak.

A jogáról magyar nyelven először *Kégl Sándor* (1862–1920) irodalomtörténész írt.¹⁷ Az 1895-ben megjelent *Pallas Lexikon* több szócikkét ő írta; az Ind filozófia alatt a jogáról ezt közli:

„Joga a számkhja bölcsészet teisztikus szellemű átalakítása gyakorlati irányban. A Joga lényege az ember érzékeinek a külvilágtól elfordulása és gondolatainak benső koncentrációjában áll. Ezzel a magában mélyedéssel Patandsali, a Joga-rendszer írásba foglalója szerint természetfeletti hatalmat szerezhet az ember” (Pallas nagy lexikona, 9. kötet. 610).

Kégl elsősorban perzsa irodalommal foglalkozott kiemelkedően, amiért a Magyar Tudományos Akadémia, levelező tagjává választották 1906-ban. A jogáról csupán egyszer publikált: 1911-ben értekezést írt a Bhagavad Gítáról, amelyben bemutatta a jóga és a szánhja filozófia rendszerét is (Kégl 1911).

Dienes Pál (1882–1952) matematikus, filozófus 1914-ben, a *Huszaedik Század* folyóiratban Lénárd Jenő *Dhammó* című könyvéről szóló ismertetőjében az indiai filozófiák kapcsán így írt a jogáról:

„Sankhya – metafizikai individualizmus, istenfogalmat nem ismer, hindu racionalizmus, mely legközelebb áll ahhoz, amit mi is filozófiának nevezünk. Yoga – az előbbi alapon indul, de teisztikus irányzatú, minden teozófiai elmerülés őse” (Dienes, 1914. 100).

Feleségét, *Dienes Valériát* (1879–1978) szintén megérintette a jóga és a keleti tanítások. Az író, filozófus, táncpedagógus, Valéria lett az első magyar női egyetemi tanár 1913-ban, majd két évvel később megalapította

¹⁷ Kégl 1885-től a Budapesti Tudományegyetemen Vámbéry Ármin tanítványaként török és perzsa nyelvet, Goldziher Ignácól pedig arab nyelvet tanult, külföldi tanulmányútjai során (Bécs, Párizs, Oxford, Cambridge) a szanszkrit és hindi nyelveket is elsajátította, majd 1889-ben bölcsészdoktorrá avatták.

az Orkesztika mozdulatművészeti iskolát. Pedagógiai munkásságában sikeresen integrálta a jóga filozófiáját és annak gyakorlatait.

A korszakra jellemző módon, más mozdulatművészeti iskolák is beillesztették a jóga gyakorlatait már a 20. század korai szakaszában. Ilyen volt *Madzsar Józsefné Jászi Alice* (1885–1935) mozdulatművész, koreográfus, táncpedagógus iskolája. Jászi a norvég *Mensendieck*-féle gyógy-gimnasztikai irányt fejlesztette tovább, de rendszerében a jóga-légzéseknek kiemelkedő szerepük volt.¹⁸

Az I. világháború után, az 1920-as évek elején kezdte meg működését a Kelet-ázsiai Nyelvek és Irodalmak Tanszéke. *Schmidt József* (1868–1933) nyelvész, orientalista a Pázmány Péter Egyetem Indoeurópai Nyelvészeti Intézetének tanára szintén számos kiemelkedő, keleti filozófiákhoz kapcsolódó művet jelentetett meg, melyekből az érdeklődők elsősorban elméleti ismeretekhez jutottak a jóga kapcsán: *Az ó-ind epika* (1921), *A szanszkrit irodalom története* (1923), *Az ind filozófia* (1923).

A korszak rejtélyes alakja a tihanyi *Kárpáti Andor*, aki Satchitananda jógi álnéven jelentette meg a *Csend* című brosúráját 1931-ben. Műve előszavában megemlíti, hogy második indiai útjáról tért vissza, ahol a jógát tanulta és áttért a hindu bráhmin vallásra. A tekintélyes szerzőnek számító *Kaczvinszky József* (1904–1963) szakíró, műfordító, nagyapja természetgyógyászati könyvei révén ismerkedett meg a keleti bölcselettel. Már a húszas években előadásokat tartott a keleti filozófiáról és Patandzsali Jóga szútráiról, később a világháború alatt pedig rádza jógát oktatott (*Kontsek*, 2012). A *Kelet világossága* című háromkötetes művét (alcímei: *I. Bevezetés a Yogába*, *II. Gyakorlati Yoga*, *III. Misztikus Yoga*) 1942-ben jelentette meg. Nagy horderejű munkái ellenére, a kortárs nemzetközi szerzők munkásságát nem ismerte,¹⁹ ami egy sajátos nyelvhasználatot és interpretációt eredményezett, így műveit máig kritikával kezelik az indológusok és a klasszikus jóga tradícióit követő gyakorlók.

¹⁸ Jászi Alice testvére Jászi Oszkár (1875–1957) társadalomtudós, egyetemi tanár, a *Huszdik Század* folyóirat főszerkesztője.

¹⁹ Lásd A. K. Coomaraswamy: *Myths of the Hindus & Buddhists* (1913); S. Dasgupta: *A Study of Patanjali* (1920); René Guénon: *Introduction to the Study of the Hindu doctrines* (1921); Ernest Wood: *The Seven Rays* (1925); J. W. Hauer: *Der Yoga als Heilweg* (1932); Julius Evola: *Rivolta contro il mondo moderno* (1934) és mások.

A feltehetően 1944–1946 között írt *Yoga aforizmák* című írása ma is népszerű, időszerű olvasmány (Kaczvinszky, 2003).

A magyar orvosok, pedagógusok érdeklődését is felkeltette a jóga. Ebben szerepet játszott a növekvő számú kapcsolódó nemzetközi szakirodalom, mint J. H. Schulz (1884–1970) pszichiáter *Das Autogene Training (konzentrative Selbstentspannung)* című könyve, ami 1932-ben jelent meg. Ebben a könyvben a szerző a 11. fejezetben külön figyelmet szentelt a jóga meditációs állapotainak leírására.

Völgyesi Ferenc (1895–1967), a hipnózisterápia hazai úttörője, 1917-ben szerezte meg orvosi diplomáját. Nemzetközi elismertségét az 1932-ben megjelent *Üzenet az ideges embereknek* című könyve hozta meg, amelyben értelmezte a jógában használt alapfogalmakat, és a jógával kapcsolatos kortárs orvosi vizsgálatokat is bemutatta. Az 1940-es években számos egyéb publikációja is megjelent, melyekben gyakran a jóga, illetve a meditáció orvosi és elsősorban pszichológiai előnyeit magasztalja.²⁰

Weninger Antal (1902–1993) a bécsi orvostudományi egyetemen kezdte és a pesti egyetemen fejezte be tanulmányait. A jóga terápiás alkalmazását, annak hatásmechanizmusát, fiziológiai okait kutatta. Ebben a témában első könyve, *A keleti jóga – India misztikája és ősi gyógy módja* címmel 1939-ben jelent meg, melyhez az előszót Baktay Ervin írta. Alapos, tudományos igényű munkái nemzetközi szakirodalomra és saját gyakorlati tapasztalatokra egyaránt támaszkodtak. Az 1941-ben megjelent *Orvos a Lélekért* kötetében is szentel egy fejezetet a témának: *A hindú jóga a nyugati gondolkodás tükrében* címmel (Weninger, 1941. 75–82). A negyvenes években a jógát szerette volna beemelni az oktatásba, ezért az orvosi egyetem számára egy jógatankönyv megírásába is belefogott, ez azonban csak évtizedekkel később, 1986-ban, *Az idő partján – Jóga és személyiség* címmel jelent meg.

A jóga szélesebb körű gyakorlati megismeréséhez magyar viszonylatban legjelentősebben, az indiai orvostanhallgató, *Selvarajan Yesudian (1916–1998)* járult hozzá, aki a nyugati orvoslás és testnevelés tanul-

²⁰ *Én, Egyéniség, Személyiség* (1942); *Minden a lélek* (1942); *Férfi lélek, női lélek* (1943).

mányozása végett érkezett Magyarországra 1937-ben.²¹ Egyetemi éve alatt előadásokat tartott a jogáról, gyakorló csoportokat vezetett, és 1941-ben megjelentette a *Sport és jóga* című könyvét.²² Ugyanebben az évben megismerkedett *Haich Erzsébet (1897–1994)* zongora- és szobrászművésznővel, akinek budapesti műtermében közösen nyitották meg Európa első jógaiskoláját. Vendégtanárként *Dienes Valéria* mozdulatművész-iskolájában is közreműködött (*Fenyves*, 2013. 189).

Király Dezső (1900–1951) testnevelő tanárként diplomázott Budapesten, 1921-ben. Kisebb kitérőkkel, a karcagi és a kispesti tapasztalatokkal maga mögött a fővárosi, kőbányai Szent László Gimnázium tanára lett 1924-ben. Európai tanulmányútjait követően meghonosította a Niels Bukh-féle dán gimnasztikai rendszert. A Budapesten oktató Selvarajan Yesudian hatására megvizsgálta az indiai testnevelési rendszerek és a jóga középiskolai oktatási lehetőségeit. Ebben a témában két könyve jelent meg: a *Jóga-torna*, valamint *A testnevelési rendszerek kialakulása Magyarországon. A német-, a svéd-, a dán-torna és a hindu jóga-torna fejlődése*, mindkettő 1944-ben. Műveiben a fizikai testre ható gyakorlatok (*hatha yoga*) mellett a légzés befolyásolásának (*prāṇāyāma*) ősi tudományát is vizsgálta, megjegyzéseiben a test és lélek egységét hangsúlyozta (*Kontsek*, 2012).

Hazánkban a jóga filozófiai oldalának megismertetéséhez a teozófusok is hozzájárultak. 1906-tól *Annie Besant* és *Rudolf Steiner*, majd a „Meváltóként” kinevezett indiai pártfogoltjuk, *Jiddu Krishnamurti* (1931) is tartottak előadást Budapesten. Annie Besant két jógához kapcsolódó műve is megjelent magyar nyelven: *Bhagavad Gíta, Az Isteni Ének* (1924) és a *Bevezetés a jóga* (1942).

Hollósy Simon (1857–1918) festőművész kései tanítványi köréhez tartozott *Sass-Brunner Erzsébet (1889–1950)*, aki megismerkedve a gödöllői mazdazdan közösséggel, az életreform követőjévé vált, áttért a vegetáriánus étkezésre és a napfürdőzésre, a kézzel szőtt, fehér ruhák és saját készítésű szandálokból álló reformruházat viseletére. 1929-ben

²¹ Vigh Béla Yesudian tanfolyamán ismerkedett meg Dr. Weininger Antallal. Vigh a 70-es évektől, már anatómia professzorként, számos könyvet jelentetett meg a jóga orvostudományi megközelítéseiről.

²² Yesudian (1942): *Sport és Jóga* művének tudományos értékét 1943-ban Dr. Weininger Antal nyíltan bírálja (*Weininger*, 1943).

lányával, a később szintén világhírű *Brunner Erzsébet*tel (1910–2001) Indiába emigrált, két évet töltöttek *Rabindranath Tagore* sántinikétani központjában, majd körbeutazták Indiát. Személyesen találkoztak *Mahátma Gandhival*, akinek puritán, vegetárius életvitele, saját készítésű öltözeke és spirituális tanításai is megragadták őket. 1938-ban hazalátogattak. Képeik kiállításaihoz kapcsolódóan indiai táncbemutatót is tartottak a magyar közönségnek (*Keserű*, 2013).

Szintén Hollósy tanítványa volt *Baktay Ervin* (1890–1963) indológus, író, művészettörténész. Ifjúkori olvasmányai közül Sir Monier Williams, a szanszkrit nyelv oxfordi professzorának 1853-ban készített angol nyelvű fordítása, *Sakuntala of Kalidasa* című műve – ami 1906-ban került a kezébe – később meghatározó jelentőségűnek bizonyult. Már gyermekkorában megismerkedett teozófiái témájú könyvekkel is, majd 1909-ben részt vett a Budapesten tartott *V. nemzetközi teozófiái kongresszuson*, ami megerősítette benne a hindu és buddhista világszemlélet megismerésének vágyát.

Baktay szemléletmódjának alakulására erőteljes hatott sógora, *Umrao Sher-Gil* (1870–1954), *Amrita Sher-Gil* festőművésznő édesapja, a szikh hagyományt követő, vegetáriánus, fiatal korában tolsztojánus indiai főúr. A spártaian egyszerű életvitelt folytató férfi, szanszkrit, urdu és perzsa nyelvvvel és irodalommal, ind vallásfilozófiával és csillagászzal foglalkozó tudós. Umrao és Mária-Antónia 1912-ben kötöttek házasságot az indiai Lahórban, majd a következő évben Magyarországra költöztek (1913–16). Umrao irodalmi műveltségén túl a művészetekben is járatos volt (festés, kézművesség és modern fotóművészet). Nem csupán származásából kifolyólag ismerte alaposan a hindu filozófiát, hanem alapvető megismerési vágy égett benne a valóság és önmaga megértése iránt. Párizsi tartózkodásai alatt (1929–1934) tovább mélyítette szanszkrit tudását, továbbá a Sorbonne-on *Henri Bergson* és az orientalista *Sylvain Lévi* előadásait látogatta. Később Umrao közvetlen kapcsolatba került magyar tudós orientalistákkal is.²³ Mélyrehatóan tanulmányozta a jóga elméletét és gyakorlatát, személyiségének fejlesztése céljából. Baktay Ervint közvetlen tanítványaként inspirálta a keleti kultúrák tanulmányozására és a

²³ Kégl Sándorral folytatott levelezése a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában, Germanus Gyula visszaemlékezése pedig a *Magyar Nemzet* 1972. június 14-i számában találhatóak.

jóga gyakorlására. Jógát tanított továbbá *Fábry Károlynak* (orientalista, régész, művészettörténész) és *Jászai Mari* színművésznőnek is.

Baktay Ervin 1926–1929 közötti indiai útján először sógoránál, Umrao Singh Sher-Gilnél vendégeskedett. Élményeiről, észrevételeiről folyamatosan tudósított; írásai *Keleti levelek* címmel a *Pesti Hírlapban* jelentek meg. Több mint kétéves ott-tartózkodása alatt, két világszinten kiemelkedő személyiséggel is találkozott. *Mahátma Gandhit* 1928-ban látogatta meg a szabarmati telepen, és itt egész életét meghatározó élményekkel gazdagodott, melyek megerősítették benne az egyszerű és természetes életvitel fontosságát. *Tagorét* pedig 1929-ben kereste fel Sántinikétanban – az európai életreform-mozgalmakra erőteljesen ható, híres művésztelepen (*Bethlenfalvi*, 2014). Hazatérése után, könyveiben indiai tapasztalatairól részletesen beszámolt: *India I–II.* (1931–1932), *Szanátana Dharma, az Örök Törvény. A hindu világszemlélet ismertetése* (1936), *A diadalmas jóga. Rádzsa jóga. A megismerés és önuralom tana* (1942). Paul Brunton: *India titkai* című könyve is Baktay fordításában jelent meg 1934-ben (*Puskás*, 1991).

A fentebb említett ismert, meghatározó személyeken túl, a hazai jógaélet színes palettáján természetesen felbukkantak a hazai szellemi műhelyek, mint a *Vasárnapi Kör*, a *Szellemi Tudományok Szabadiskolája*, a *Spirituális Művészek Szövetsége*, a *Galilei Kör* vagy a gödöllői, técsői, nagybányai művésztelep tagjai; a bicsérdisták, a Mazdaznan-hívek, a vegetárius körök vagy a testkultúra-mozgalmak (mozgásművészet) alakjai éppúgy, mint az irodalom területén alkotók. Hamvas Béla, Kaczvinszky József, Schmidt József, Kosztolányi Dezső, Weöres Sándor, Babits Mihály, Szabó Ervin, Szabó Lőrinc, Tamkó Sirató Károly és sokan mások is érdeklődéssel fordultak a jóga és a keleti tanítások felé, már a 20. század első felében.

Összegzés

Elmondhatjuk, hogy a magyar szellemi élet számára fontos testi, lelki és szellemi táplálékul szolgált a keleti kultúrák gazdag élményvilága és ezen belül kapott helyet a jóga több ezer éves gyökerekkel rendelkező hagyománya is. Magyarországi korai megjelenésének háttérében összetett politikai, társadalmi és kulturális folyamatok is álltak (modernizáció, spirituális identitás válság, Kelet-kutatások vagy az orvostudomány fejlődése).

A fenti rövid áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarországi városi polgárság és a polgárosodó nemesi gyökerű középosztály, a vidék és a város szellemi képviselői körében, köztük orvosok, költők, írók, képző- és egyéb művészek alkotó közösségeiben is felbukkant a jóga elméleti és a gyakorlati alkalmazása. Voltak, akik az egyes jóga technikákkal rokonítható stresszoldó és relaxációs technikákat mutatták be, vagy értékelték megjelentetett írásaikban. Akadtak olyanok is, akik a hétköznapi emberek számára nyújtottak praktikus útmutatást, és olyanok is, akik saját pedagógiai gyakorlatukba integráltak légzéssel és mozgással kapcsolatos gyakorlati elemeket.

Számos motívumot kölcsönöztek, vagy éppen meglévő eszméiket erősítették a jóga által az életreform-mozgalmak is. Ilyen fellelhető párhuzamok például az aktív szabadság eszméje, az erőszakmentesség, a valóság megértésének a vágya, a természet tisztelete és szeretete, az egyszerű és természetes étkezés (saját termelésű, készítésű, friss, vegetáriánus vagy nyers koszt), a természetes öltözködés (saját készítésű anyagok és ebből készült viseletek) vagy a saját élményű spiritualitás.

Irodalom

- Baumgartner, J. (1992): *Ernährungsreform – Antwort auf Industrialisierung und Ernährungswandel: Ernährungsreform als Teil der Lebensreformbewegung am Beispiel der Siedlung und des Unternehmens Eden seit 1893*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Bethlenfalvy Géza (2014): Baktay Ervin Ladakhban. Körösi Csoma Sándor nyomdokain. In Kelényi Béla (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest. 143–155.
- Broad, W. J. (2012): *The Science of Yoga. The Risks and the Rewards*. Simon and Schuster, New York.
- Conti, Ch. (1984): *Abschied vom Bürgertum. Alternative Bewegungen in Deutschland von 1890 bis heute*. Reinbek bei Hamburg.
- Dienes Pál (1914): A buddhizmusról. In Jászi Oszkár (szerk.): *Huszdik Század*. Politzer Zsigmond és fia. Budapest. 30. 2. 93–102.
- Farkas, R. (2008): *Lebensreform in der Donaumonarchie. Personen, Vereine und Netzwerke*.
- In Hopfner, Johanna (szerk.): *Pädagogische und kulturelle Strömungen in der k.u.k.Monarchie. Lebensreform, Herbartianismus und reformpädagogische Strömungen*. Lang Verlag, Frankfurt-Main. 11–26.

- Farkas, R. (2010): Lebensreform als Antwort auf den sozialen Wandel. In Rumpel, H. és Urbanitsch, P. (szerk.) *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 Band IX/1: Soziale Strukturen: Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Teilband 1/1: Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution*. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 1349–1367.
- Fenyves Márk (2013): Orkesztika és Dr. Dienes Valéria, Berczik Sára és a Berczik-iskola. In Beke László, Németh András és Vincze Gabriella (2013, szerk.) *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom és művészet tükrében*. Gondolat, Budapest.
- Földiné Irtl Melinda és Komár Lajos (2016): Indo-Tibetan influences and Life Reform in Hungary in the Interwar Period. In Németh, András, Stökl, Claudia és Vincze, Beatrix (szerk.): *Survival of Utopias – Weiterlebenende Utopien. Life Reform and Progressive Education in Austria and Hungary – Lebensreform und Reformpädagogik in Österreich und Ungarn*. Peter Lang, Wien. 115–132.
- Hopfner J. és Németh András (2008, szerk.): *Pädagogische und kulturelle Strömungen in der k.u.k. Monarchie*. Lang Verlag, Frankfurt am Main.
- Kaczvinszky József (2003): *A hét beavatás, F-Napló, Yoga Aforizmák (Válogatott írások 1944–1946)*. Kvintesszencia Kiadó, Budapest.
- Kelényi Béla (2014, szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.
- Keserű Katalin (2013): Visualizing the Unity of the World. Indo-Hungarian Connections in the First Half of the 20th Century. In Zsolt Szilágyi (szerk.): *Indo-Hungarian Ties. A Journey in Time*. Embassy of India, Budapest. 157–164.
- Kégl Sándor (1911): Bhagavad-gītā. In Dévényi Kinga (szerk.): *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből*. XXI. MTA, Budapest. 246–279.
- Kéri Katalin (2015): *Adatok és művek a nem nyugati kultúrák neveléstörténetének kutatásáról*. PTE BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- Kontsek András (2012): A jogászövegek magyar nyelvű interpretációi. In Takó Ferenc (szerk.): *Közel, s Távolság II. Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásaiból*. Eötvös Collegium, Budapest. 289–297.
- Krabbe, W. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform: Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Göttingen.
- Krabbe, W. (2001): Lebensreform. In Kai Buchholz et al. (szerk.): *Lebensreform. Entwürfe zu einer Neugestaltung von Leben und Kunst*. 1. kötet. Darmstadt. 25–29.

- Krebs, D. és Reuleche, J. (1998, szerk.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen. 1880–1933*. Wuppertal.
- Linse, U. (1977): Die Lebensreformbewegung. *Archiv für Sozialgeschichte*. 7. kötet. 538–542.
- Nagy Andrea és Németh András (2016): How austro-German Life Reform were received based on the examples of the Szentendre Bubán colony and 'Életreform' magazine. In Németh, András, Stökl, Claudia és Vincze, Beatrix (2016, szerk.): *Survival of Utopias – Weiterlebenende Utopien. Life Reform and Progressive Education in Austria and Hungary – Lebensreform und Reformpädagogik in Österreich und Ungarn*. Peter Lang, Wien. 55–70.
- Németh, András, Stökl, Claudia és Vincze, Beatrix (2016, szerk.) *Survival of Utopias – Weiterlebenende Utopien. Life Reform and Progressive Education in Austria and Hungary – Lebensreform und Reformpädagogik in Österreich und Ungarn*. Peter Lang, Wien.
- Németh András (2013): Az életreform társadalmi gyökerei, irányzatai, kibontakozásának folyamatai. In Németh András és Pirka Veronika (szerk.): *Az életreform és reformpedagógia – recepciós és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Gondolat, Budapest. 11–54.
- Németh András (2014): Életreform kommunák és a reformpedagógia – recepciós folyamatok a 20. század első felében. In Németh András, Pukánszky Béla és Pirka Veronika (szerk.): *Továbbélő utópiák – reformpedagógia és életreform a 20. század első felében*. Gondolat, Budapest. 22–60.
- Németh András és Pirka Veronika (2013, szerk.): *Az életreform és reformpedagógia – recepciós és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Gondolat, Budapest.
- Németh András, Mikonya György és Skiera, Ehrenhard (2006, szerk.): *Életreform és reformpedagógia: nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat, Budapest.
- Németh András és Vincze Beatrix (2017, szerk.): *Továbbélő utópiák – magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások*. Gondolat Kiadó, Budapest. 3–57.
- Parodi, D. (1914): A vallás problémája korunk gondolkodásában. In Jászi Oszkár (szerk.): *Huszadik Század*. Politzer Zsigmond és fia. Budapest. 15., 2., 1–15.
- Puskás Ildikó (1991): *Indiai Bibliográfia*. Akadémiai, Budapest.
- Schmidt, R. (1908): *Fakire und Fakirtum im Alten und Modern Indien. Yoga-Lehre und yoga-Praxis nach den Indischen Originalquellen*. Barsdorf Verlag, Berlin.
- Szilágyi Zsolt (2013, szerk.): *Indo-Hungarian Ties, A journey in time. Embassy of India, Budapest*.

- Török Aurél (1896): Über die Yogis oder sog. Fakire in der Milleniums-Ausstellung zu Budapest. *Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte*, 27. 6. 49–50.
- Veszprémi Kriszta (2007): A jóga magyarországi története. In Veszprémi Kriszta (szerk.): *Jóga – India világa 2*. Ursus Libris, Budapest. 108–117.
- Vivekananda (1989): *The Complete Works of Swami Vivekananda Vol. VII*. Advaita Ashrama, Calcutta.
- Weninger Antal (1941): *Orvos a lélekért*. Vörösváry, Budapest.

Földiné Irtl Melinda és Komár Lajos, az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola doktoranduszai és a Tan Kapuja Buddhista Főiskola oktatói
foldine.irtl.melinda@tkbf.hu; komar.lajos@tkbf.hu